

РОЗДІЛ 11

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341.8

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-11/54>

СТАТУС ПОЧЕСНОГО КОНСУЛА: ІСТОРІЯ, ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАКРІПЛЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШОГО РОЗВИТКУ

HONORARY CONSUL STATUS: HISTORY, LEGISLATIVE ENFORCEMENT AND PROSPECTS FOR FURTHER DEVELOPMENT

Авраменко Т.О., студентка IV курсу факультету міжнародного та європейського права

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

orcid.org/0009-0003-5164-9563

У статті досліджено історичні передумови формування та поступовий розвиток інституту почесного консула, а також проаналізовано його місце у сучасній системі міжнародних відносин. Розкрито загальні засади виникнення функцій представництва іноземців, що з часом трансформувалися у більш упорядковану модель консульської служби. Окреслено основні етапи становлення почесного консульства та причини його поширення у різних частинах світу. Автором звернено увагу на особливості добору осіб, які можуть виконувати функції почесних консулів, зокрема на необхідність володіння відповідними моральними та професійними якостями, а також на характер їхнього залучення до діяльності, що поєднується з основною професією. У роботі проаналізовано загальні принципи правового статусу почесних консулів, їхні основні функції та особливості регулювання на національному рівні. Окрему увагу приділено процедурним аспектам призначення та акредитації, а також вимогам, які висуваються до кандидатів. Підкреслено, що правове регулювання має рамковий характер, а його деталізація залежить від специфіки державної системи та потреб держави, інтереси якої представляє почесний консул. У дослідженні також охарактеризовано сучасне значення інституту почесного консула, зокрема його роль у підтриманні міжнародних контактів, сприянні економічній, культурній та гуманітарній взаємодії, а також у представленні інтересів держави в регіонах, де немає інших форм дипломатичної присутності. Визначено основні переваги та потенційні труднощі функціонування цього інституту, пов'язані з організаційними, фінансовими та професійними аспектами. Зазначено, що ефективність діяльності почесних консулів значною мірою залежить від рівня їхньої підготовки, чіткості правового регулювання та здатності налагоджувати комунікацію з місцевими спільнотами. У контексті сучасних міжнародних викликів автор підкреслює, що інститут почесного консула набуває нового змісту, стаючи важливим ресурсом публічної дипломатії та інструментом зміцнення міжнародної підтримки держави. Це робить подальше вдосконалення нормативної бази та практичних механізмів його функціонування особливо актуальним.

Ключові слова: почесний консул, консульська служба, консульські функції, правовий статус.

The article examines the historical background of the formation and gradual development of the institution of honorary consulship, as well as analyses its place in the modern system of international relations. It reveals the general principles of the emergence of functions of representation of foreigners, which over time transformed into a more structured model of consular service. The main stages of the formation of honorary consulates and the reasons for their spread in different parts of the world are outlined. The author draws attention to the peculiarities of selecting persons who can perform the functions of honorary consuls, in particular, the need to possess the appropriate moral and professional qualities, as well as the nature of their involvement in activities that are combined with their main profession. The paper analyses the general principles of the legal status of honorary consuls, their main functions and the peculiarities of regulation at the national level. Particular attention is paid to the procedural aspects of appointment and accreditation, as well as the requirements for candidates. It is emphasised that legal regulation is of a framework nature, and its details depend on the specifics of the state system and the needs of the state whose interests are represented by the honorary consul. The study also characterises the contemporary significance of the institution of honorary consuls, in particular its role in maintaining international contacts, promoting economic, cultural and humanitarian cooperation, and representing the interests of the state in regions where there are no other forms of diplomatic presence. The main advantages and potential difficulties of the functioning of this institution related to organisational, financial and professional aspects are identified. It is noted that the effectiveness of honorary consuls' activities largely depends on their level of training, the clarity of legal regulation and their ability to establish communication with local communities. In the context of contemporary international challenges, the author emphasises that the institution of honorary consul is taking on new meaning, becoming an important resource for public diplomacy and a tool for strengthening international support for the state. This makes further improvement of the regulatory framework and practical mechanisms for its functioning particularly relevant.

Key words: honorary consul, consular service, consular functions, legal status.

У сучасній системі міжнародних відносин важливо, щоб держави мали можливість підтримувати регулярні контакти та співпрацю навіть у тих регіонах, де вони не мають повноцінних дипломатичних представництв. Саме тому в багатьох країнах активно використовується інститут почесного консула. Почесні консули виконують окремі консульські функції, представляють інтереси своєї держави, допомагають громадянам за кордоном і сприяють розвитку економічних та культурних зв'язків. Попри те що їхні повноваження значно вужчі, ніж у штатних консулів, їхня діяльність часто відіграє важливу роль у повсякденній міжнародній взаємодії. Для України інститут почесного консула

є особливо значущим. Країна активно розширює свою присутність у світі, і почесні консули можуть виконувати функції, які інакше вимагали б відкриття нової установи. Вони допомагають налагоджувати контакти з місцевою владою та бізнесом, організовують культурні проєкти, представляють українську позицію на місцевому рівні та сприяють формуванню позитивного іміджу держави за кордоном. У період воєнних та політичних викликів це набуває ще більшої ваги, адже будь-який додатковий канал комунікації з міжнародною спільнотою є важливим для України.

Інститут почесного консула, як і консульства, має тривалу історію становлення. Його витоки можна побачити

ще в давніх формах представництва іноземців, таких як грецька проксенія та римський патронат, де певні особи брали на себе обов'язок допомагати чужоземцям. Грецькі проксени, римські патрони і претори виконували деякі функції із захисту прав іноземців і надання їм допомоги. Діяльність цих інститутів створила передумову до побудови правової основи для консульського інституту [1, с. 420]. У Середньовіччі така практика поширилася ширше, оскільки державам було потрібно мати своїх представників за кордоном для підтримки торговельних і політичних зв'язків. Лише у XVII–XVIII століттях починає складатися система штатних консулів, які виконували службові функції від імені держави [2].

Цікаво, що однією з перших країн, яка активно використовувала інститут почесних консулів, була Австрія. Проте вже у 1825 році вона офіційно закріпила консульську службу як державну. Надалі приклад використання почесних консулів перейняли інші держави. Серед них були США (1856 р.), Бельгія (1857 р.) та кілька європейських країн. Зазвичай таких консулів призначали у важливих торговельних центрах, де була потреба у постійному контакті з місцевим бізнесом та іноземними громадами.

Країни найчастіше призначають почесних консулів для посилення вже існуючої дипломатичної мережі або щоб забезпечити присутність держави в регіонах, де відсутні посольства чи консульства. Почесні консули зазвичай поєднують консульську діяльність із власною професійною роботою, тобто веденням бізнесу, управлінськими функціями тощо. При цьому вони можуть як отримувати винагороду за свою діяльність, так і виконувати функції на волонтерських засадах, що залежить від законодавства й традицій конкретної держави.

Почесний консул, як правило, має добру репутацію, високий рівень довіри в суспільстві та стійкі професійні або соціальні зв'язки в регіоні, де він працює. Саме завдяки таким характеристикам почесні консули часто стають важливою ланкою між державою, яку вони представляють, і місцевою спільнотою. У деяких державах, як-от Данія, на цю посаду можуть претендувати лише громадяни країни. Натомість Німеччина дозволяє призначати і громадян ФРН, і іноземців, які постійно проживають на її території. При виборі кандидатів нерідко враховують рівень освіти, фінансову спроможність, знання місцевої мови та загальне становище особи в суспільстві.

Функції почесних консулів можуть значно відрізнятися залежно від потреб держави. Наприклад, у Франції вони активно залучені до роботи в портових містах: засвідчують підписи, видають дозволи на перебування, реєструють факти народження і смерті громадян своєї держави. Британські почесні консули зосереджують увагу на торгівлі, обміні інформацією та сприянні діловим відносинам. У деяких азійських та африканських державах інститут почесних консулів уже становить більшість консульського персоналу [3].

Станом на сьогодні у світі діє понад 10 тисяч почесних консулів [4, с. 127]. Найбільш активно інститут почесного консула і консульства розвинений у скандинавських та латиноамериканських країнах. Наприклад, у Данії, Норвегії, Нідерландах, Швеції та Бельгії почесні консули становлять від 75 до 95 відсотків усіх консульських представників. У країнах Азії та Африки така практика поширена менше, але вона поступово продовжує розвиватися. У Віденській конвенції про консульські зносини 1963 року в ч. 2 ст. 1 консульських посадових осіб поділено на дві групи: штатних та почесних [5]. Термін «нештатний консул» у тексті Конвенції не зустрічається, хоча в українських нормативних актах протягом тривалого часу він фактично використовувався як синонім до терміну «почесний консул». Зокрема, такий підхід був зафіксований у Положенні про нештатних (почесних) консулів України № 150/97 [6]. Після набрання чинності Поло-

ження про почесних консулів іноземних держав в Україні та консульські установи, що очолюються такими консулами [7] термінологію було переглянуто: законодавець відмовився від подвійного найменування і залишив лише офіційний термін «почесний консул». Ця зміна позитивно впливає на чіткість правового регулювання та сприяє усуненню невизначеностей при тлумаченні норм. Водночас, хоча саме Віденська конвенція вперше запровадила термін «почесний консул», її текст не містить формального визначення цього поняття. Глава III Конвенції лише окреслює загальні підходи до правового статусу почесних консульських посадових осіб та консульських установ, які вони очолюють. Оскільки Конвенція має рамковий характер, деталізація їхніх обов'язків, функцій і обсягу повноважень надається на розсуд окремих держав. Саме тому національне законодавство різних країн по-різному визначає роль і можливості почесних консулів. У деяких державах вони виконують переважно представницькі та інформаційні функції, тоді як в інших наділяються значно ширшими повноваженнями, пов'язаними, зокрема, із підтримкою економічних і гуманітарних зв'язків. Така варіативність дозволяє державам застосовувати інститут почесного консула максимально гнучко, адаптуючи його до власних потреб і специфіки міжнародних контактів на місцевому рівні.

Згідно з Консульським статутом України, почесними консулами України можуть бути як українські, так і іноземні громадяни [8]. Головними критеріями для призначення визначаються: необхідні особисті якості, авторитет у суспільстві держави перебування, не перебування на державній службі та готовність представляти інтереси України. Почесний консул не має права брати участь у політичному житті держави, де він виконує свої функції, але може продовжувати свою основну професійну діяльність. Основне завдання почесного консула України це зміцнення контактів між Україною та країною перебування, сприяння економічним, культурним і гуманітарним зв'язкам, а також допомога громадянам України у межах наданих повноважень.

Проте, як вже було частково зазначено раніше, правовий статус почесного консула в Україні формується на основі норм Положення про почесних консулів іноземних держав та положень Віденської конвенції про консульські зносини 1963 року. Відповідно до пункту 2 розділу I, почесний консул визначається як особа, що очолює почесне консульство та виконує окремі консульські функції у межах визначеного консульського округу. Саме ця норма закладає загальну рамку статусу консула та характер його повноважень. Положення чітко встановлює вимоги до кандидатів. Так, згідно з пунктом 4 розділу I, почесним консулом може бути громадянин України або іноземець, який постійно проживає в Україні протягом останніх п'яти років. Водночас у пункті 5 розділі I наведено перелік обмежень, що унеможливають призначення особи на цю посаду. До таких обмежень належать, зокрема, перебування на державній службі, участь у політичному житті та наявність непогашеної судимості. Ці вимоги забезпечують політичну нейтральність та доброчесність кандидата. Процедурні аспекти призначення детально регламентовані розділом II. Запит про призначення надсилається у формі вербальної ноти, а до переліку документів, які повинні супроводжувати таке звернення відносять анкету, біографічну довідку, документи щодо місця проживання та довідку про відсутність судимості. Рішення щодо надання згоди ухвалюється Міністром закордонних справ за погодженням з МВС та СБУ, що свідчить про контроль держави за безпековою складовою діяльності почесних консулів. Офіційний статус почесного консула вважається набутим лише після отримання екзекватури, яка видається на підставі патенту держави, що акредитує, що зазначається в пункті 3 розділі III. Подальша акредитація підтвер-

джується посвідченням строком до чотирьох років, відповідно до пункту 4 розділу III. Водночас пункт 6 розділу III визначає випадки, коли в акредитації може бути відмовлено, зокрема у разі подання неповного пакета документів або недостовірних відомостей.

Функціональна складова статусу почесного консула базується на статті 5 Віденської конвенції, що прямо зазначено в пункті 1 розділу IV. Крім того, пункт 3 розділу IV встановлює принцип особистого виконання консульських функцій, що виключає будь-яку можливість делегування повноважень. Підстави припинення виконання функцій визначені у пункті 4 розділу IV, включаючи анулювання екзекватури або рішення держави, що акредитує.

Інститут почесного консула в Україні дедалі більше набуває ваги як ефективний інструмент культурної дипломатії. Завдяки активності почесних консульств і реалізованим ними культурним проєктам наша держава отримує низку очевидних переваг. Передусім йдеться про фінансову економність, оскільки робота почесних консулів зазвичай здійснюється без навантаження на бюджет. Крім того, їхня глибока включеність у життя місцевої спільноти дає можливість органічно налагоджувати контакти, адже вони добре розуміють специфіку країни перебування, що включає мовну, культурну, економічну та соціально-політичну специфіку. Не менш важливою є гнучкість форм роботи, яка дозволяє уникати надмірної бюрократії під час організації культурних заходів та ініціатив. А завдяки більш неформальній моделі комунікації, порівняно з професійними дипломатами, почесні консули здатні створювати сприятливу атмосферу для співпраці та культурного обміну.

Інститут почесного консула в Україні поступово зміцнює свої позиції, оскільки держава зацікавлена у розширенні міжнародних контактів та присутності у різних регіонах світу. Почесні консули можуть стати важливими посередниками у налагодженні економічної, культурної та гуманітарної співпраці. Вони здатні представляти інтереси України у містах та країнах, де немає окремого дипломатичного представництва, що створює додаткові можливості для міжнародної взаємодії.

Подальший розвиток цього інституту залежить від удосконалення нормативної бази та узгоджених підходів до організації роботи. Важливо створити зрозумілі

правила, які допоможуть ефективно координувати діяльність почесних консулів та забезпечать стабільний зв'язок з Міністерством закордонних справ. Такі зміни зроблять роботу більш системною та зменшать ризик непорозуміння щодо їхніх повноважень. Проте варто сказати про певні ризики, які пов'язані з можливими конфліктами інтересів, оскільки почесні консули поєднують свої основні професійні обов'язки з представленням інтересів України. Не менш значущою є можливість формувати за кордоном позитивне уявлення про Україну. У період, коли країна стикається з воєнними викликами, інформаційними маніпуляціями та гібридними загрозами, особливо потрібно мати авторитетні канали комунікації, здатні протидіяти дезінформації. Почесні консули, маючи широку мережу місцевих зв'язків, можуть стати саме такими каналами, сприяючи зміцненню міжнародної підтримки України у процесі її післявоєнного відновлення.

Узагальнюючи поданий матеріал, можна зробити висновок, що інститут почесного консула є важливою частиною сучасної дипломатичної практики. Його особливість полягає в поєднанні гнучкості, доступності та можливості працювати в тих регіонах світу, де держава не має постійного дипломатичного представництва. Завдяки цьому почесні консули дедалі частіше стають містком між державою, яку вони представляють, і місцевими громадами. Українське законодавство демонструє прагнення вибудувати чітку та зрозумілу модель діяльності почесних консулів, спираючись на міжнародні стандарти. Визначені вимоги до кандидатів, порядок призначення та основні функції створюють нормативну основу для їх роботи. Разом із тим розвиток цього інституту все ще триває, тому актуальним залишається питання вдосконалення координації та узгодженості між почесними консулами і державними органами. Попри окремі труднощі, почесні консули вже сьогодні роблять помітний внесок у культурну та публічну дипломатію України. Їхня активність, залученість у життя місцевих спільнот і здатність просувати інтереси нашої держави особливо цінні в умовах сучасних міжнародних викликів. Це дає підстави стверджувати, що інститут почесного консула має значний потенціал для подальшого розвитку та може посилити міжнародну присутність України, сприяючи формуванню її позитивного іміджу на світовій арені.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сіваш О.М. Зародження консульського інституту (стародавній час). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 7. С. 418–420.
2. Dela M. Legal status of the honorary consul. *Wroclaw Review of Law, Administration & Economics*. 2015. Vol. 4, Issue 1. P. 70–81. DOI: 10.1515/wrlae-2015-0007. URL: <https://reference-global.com/2/v2/download/pdf/10.1515/wrlae-2015-0007>
3. Панфілова Ю. М. Міжнародно правові аспекти діяльності інституту нештатних (почесних) консулів. Проблеми міжнародних відносин. 2018. Вип. 13. С. 189–210. URL: http://vmv.kymu.edu.ua/series/vipusk13/pv_13.pdf
4. Дипломатична та консульська служба: підручник / Я. Б. Турчин, Л. О. Дорош, О. Я. Івасечко. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2018. – 127 с.
5. Віденська Конвенція про консульські зносини: Міжнародний документ ООН № 995_047 від 24.04.1963. URL: <https://naples.mfa.gov.ua/storage/app/sites/92/9-2-1963.pdf>
6. Про нештатних (почесних) консулів України: Указ Президента України від 17.02.1997 № 150/97. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/150/97#Text>
7. Про затвердження Положення про почесних консулів іноземних держав в Україні та консульські установи, що очолюються такими консулами: наказ МЗС України від 17.12.2021 № 591. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1649-21/ed20211217#n>
8. Про Консульський статут України: Указ Президента України; Статут від 02.04.1994 № 127/94. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/127/94#T>

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 11.12.2025
Дата публікації: 30.12.2025